Пам’ять по-чиновницьки. Як на місці масових розстрілів звели скотомогильник

Віталій Гамма біля скромної пам'ятної плити

Земля ворушилася три дні... Ця страшна фраза часто звучить у спогадах про винищення євреїв у роки Голокосту. Єврейською кров'ю окроплена вся Україна — міста, села, урочища, поля, ліси... Кожен клаптик землі чув біль перерваного єврейського життя, вбираючи в себе кров і останні стогони нещасних.

9 липня 1941 року німецькі війська окупували Житомир. З оперативного зведення генштабу Червоної армії відомо, що ліквідувати прорив не вдалося, тому довелося перерізати дорогу на Новоград-Волинський і підірвати міст через річку Ірша, щоб зупинити рух німецького транспорту.

Разом з німецькими військами у Житомир увійшла зондеркоманда 4а (SK4a), а потім 4в (SK4b), а також айнзацгрупи, які створили свої штаби.

Через цю місцевість повинні були пройти поїзди з депортованими євреями зі Східної Європи, кінцевим пунктом для яких повинен був стати табір смерті, але переповненим ешелонам довелося вивантажити людей, оскільки шлях виявився підірваним. Плани були порушені, але німці використовували засуджених до смерті людей для ремонту залізничної колії.

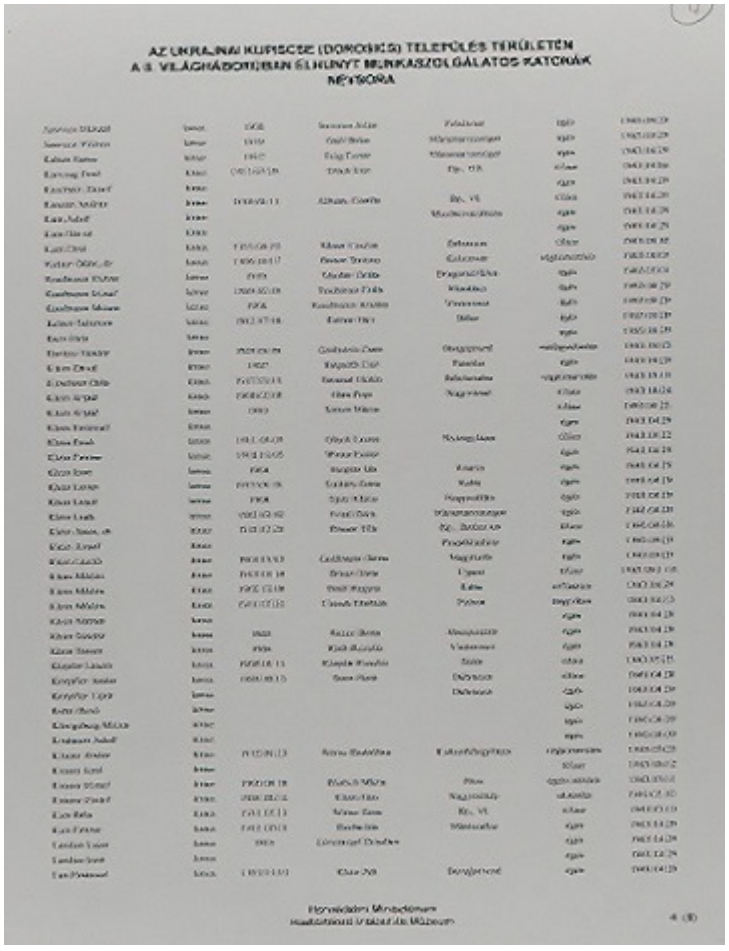

Станція Нова Борова (до 1957 р. — Турчинка)

Євреїв поселили у колгоспний корівник, неподалік від станції Турчинка. Серед «контингенту» було багато маленьких дітей, люди вмирали від виснаження, тифу, дизентерії, важкої роботи, просто від холоду (спати доводилося на землі, встеленій гноєм). Тіла спалювали або закопували.

У грудні 1943-го Червона армія визволила Житомир (бої йшли два місяці), але перед цим відступаючі німецькі війська розправилися з євреями, які залишилися в живих.

«Наша хата була найближчою до корівника, з якого постійно доносився дитячий плач, — згадувала уродженка с. Старий Бобрик Яніна Александрович. — Я приносила їм їжу і воду, коли вдавалося обійти охорону. Воду пили по ковтку, але всі, євреї завжди всім ділилися... У корівнику безперервно плакали маленькі діти, які повзали по мертвим або хворим батькам, які лежали на гної... В один із днів 1943 року всіх завантажили на вози і відвезли до ями у лісі. Змучених людей навіть не розстрілювали, багато хто вже був живим трупом, їх закопали живцем і засипали вапном. Земля ворушилася три дні... Німці нікого не підпускали туди всі три дні, навіть виставили охорону з поліцаїв навколо».

Яніна Александрович

Фрагмент списку угорських євреїв, які відновлювали залізничні колії

Схема вбивства у нацистів була відпрацьована — тіла засипали гідроксидом кальцію (у побуті — вапно), щоб прискорити розкладання і прибрати запах плоті, яка розкладається...

Місцевий уродженець, історик Павло Шемет свідчить, що до 1990-х років місце масового розстрілу в урочищі Губково взагалі не було позначено, корівник знесли в 1950-х. Але коли приїхали родичі убитого там рабина Моше Вайса, два старожила чітко вказали їм ділянку, де розігралася трагедія. Вони з точністю до метра пам'ятали локацію, описавши деякі деталі. З їхніх слів, це було відомо від поліцаїв, щоправда, не зрозуміло, ким вони доводилися оповідачам...

Коли пару разів копнули лопатою, наткнулися на кістки з черепом. Після чого обережно повернули все на місце, а рабин прочитав молитву. Тоді з'явилася і встановлена на кошти родичів Вайса скромна плита з написом на івриті: «У цій братській могилі невідоме число братів наших, синів Ізраїлю, убитих в освячення Імені Всевишнього руками нацистів, хай зітреться їхня пам'ять, і серед них вчитель наш рав Моше син раббі Іцхака Яакова і Рохл Вайс (нехай Всевишній воздасть за їхню кров) з міста Клаузенбург». Клаузенбург — це сучасна Клуж-Напока на північному заході Румунії — місто, де євреї становили третю за чисельністю громаду (після угорців і румунів).

Пам'ятна плита, встановлена на кошти родичів рабина Вайса

Про трагедію пам'ятали місцеві жителі, але її ретельно приховувала влада. Щоправда, коли собаки почали навкруги розносити людські кістки (яма, в яку скидали тіла, була не дуже глибокою — воронка від бомби), навіть чиновники занепокоїлися, шила у мішку не сховаєш... Але раптово неподалік звели скотомогильник, а обурених людей влада заспокоювала, мовляв, не єврейські це кістки, а останки худоби. Мабуть, і справді, нагорі ставилися до євреїв як до худоби.

Поховання знаходиться у лісі біля траси відразу за селом Старий Бобрик, де і стояв корівник з мучениками. Місце знову (про нього знали лише старожили, які пережили війну) було виявлено Віталієм Гаммою-Кожем'якою з селища Нова Борова та Юрієм Шкуринським, які разом з волонтерами громади організували відновлювальні роботи на братській могилі, адже з часів приїзду родичів убитого рабина пройшло 25 років. Ділянка був прихована від людського ока високою травою і зміцнілими березами і дубами...

«Дізнавшись про це місце, я почав збирати інформацію, крок за кроком почав вибудовуватися ланцюжок фактів, який привів до встановлення більш ніж 200 прізвищ, що містяться у мартиролозі Яд Вашем, — розповідає Віталій. — Жертвами стали євреї з Польщі, Румунії, Угорщини. У списках цілі сім'ї з дітьми, що підтверджує те, що люди застрягли у Турчинці, а не прибули на роботу і були вбиті не там, де спочатку планували нацисти».

Волонтери прибирають територію братської могили

Волонтери вже втретє без будь-якої допомоги влади прибирають територію з допомогою членів місцевої громади та Юрія, який вміло вправляється з бензопилою. Віталій з друзями навіть спорудили тут лавочку для тих, хто хоче посидіти на самоті біля цього місця. При цьому волонтер справедливо зауважує, що варто було б встановити тут пам'ятник з іменами жертв, щоб люди могли схилити голови перед єврейськими мученицями біля місця їхнього останнього спочинку. Ця земля пам'ятає останні подихи нещасних, і вона замовкла разом з передсмертним дитячим плачем і муками матерів. Залишається сподіватися, що єврейські організації відгукнуться і допоможуть поставити тут невеличкий меморіал, відновивши ще одну втрачену сторінку часів Голокосту.

Анна Чернявська, спеціально для «Хадашот»